

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(Első közlemény)

Augustus cézár kétezer éves emlékét ünneplő római világkiállítás homlokzatán egyebek közt Titus Liviusnak saját nemzetéről írt eme találó jellemzése olvasható: „Egy nép ez, mely nem kímélve költséget, fáradságot és kockázatot, lankadatlanul harcol mások szabadságáért; és ezt nem csupán a szomszédos népek javára teszi, melyek szárazföldi úton megközelíthetők; de a többiekért is szívesen kél tengerre, hogy sehol a világon ne maradjon igazságtalanság, hanem mindenütt jogot, igazságot és törvényt tisztelő kormányok uralkodjanak.“

Az olasz nemzet a római néptől való leszármazása valóságának tudatában szívesen vonatkoztatja magára a klasszikus történetíró arany-igazságát, és el kell ismernünk, hogy erre való jogcímét nemcsak a közel mult eseményei erősítik meg, mikor a fasiszta milícia az Atlanti-óceán partjain győzelmes harcokban hordozta végig a római sasok labarumait, hanem egész történelme is, melynek lapjaira minden időben különböző népek szabadságáért harcoló olaszok hullajtott vérével a faj önzetlenségének lélekemelő példái vannak írva. Azon népek között azonban, melyeknek háláját kiérdemelte önzetlenségével, kétségkívül első hely illeti a magyar nemzetet, mely a kereszténység és civilizáció védelmében a török ellen folytatott százados harcaiban Ozorai Pippótól Savoyai Jenőig az olasz nép kebeléből nemcsupán elsőrendű vezérekben, hanem ezrekre és ezrekre menő bajtársakban talált szakadatlanul buzgó erőforrást és folyton megújuló életösztönt, reménységet a végetérni nem akaró csapások leküzdésére, úgyhogy a százados fegyverbarátság a világtörténelemben páratlanul álló lelki közösségbe fonta e két egymástól anynyira különböző eredetű faj gyermekeit.

Sajnos, az olasz-magyar fegyverbarátság története még csak kevésbé jelentékeny részben ismeretes, holott kellő feltárása nemcsak az olaszság számára volna hízolgó, hanem

hathatós mértékben is hozzájárulna a külföld e számottevő részének köztudatába való viteléhez ama nagy szerepnek, melyet Magyarország Nyugat védelmében betöltött, s melynek tudományos propagálását modern történetírásunk a legifjabb generáció feladatául tűzte ki.¹ A feladat sikerének azonban elengedhetetlen feltétele a külföld érdeklődése, melyhez a kulcsot a külföldi népeknek a magyar nemzet jelzett szerepében való közreműködésének kidomborítása adja meg. Éppen ez oknál fogva a magyar hadtörténetírás érdekében nem véltem fölösleges munkának Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai²-nak feldolgozását, mint talán legjellemzőbb példáját amaz átható erőnek, mellyel a magyar kérdés a XVI. század folyamán Itáliában nemcsak egyes kiemelkedő egyéniségeknek tudott valóságos életprogramot alkotni, de képes volt ezekre menő tömegeket is mozgósítani és ismételten nagyszabású akciókba sodorni.

I. Gianfrancesco Aldobrandini pályája.

Hősünk (I. ábra) régi firenzei nemes családból származott, mely később Rómába telepedett át, hol tagjai a legmagasabb egyházi és világi méltóságokba emelkedtek. A család nagy dicsőségének igazi megalapítója Ippolito Aldobrandini (1555—1605) volt, aki 1592-ben VIII. Kelemen néven a pápai trónra kerülve hercegi rangra és páratlan gazdagságra emelte eddig szegény és jelentéktelen rokonait. Ezek kö-

¹ V. ö. *Szekfű Gyula*, A Tizenhatodik század (Hóman-Szekfű: Magyar történet, IV. k.), 408. l.: „... végre itt az ideje, hogy az európai közösségben újra elismertessük érdemeinket és ismertté tegyük szenvedéseinket, pusztulásunkat, melyet a keresztény közösség védelme rótt ránk. Ez kötelességünk magunk, fajtánk és nagy multunk iránt... Ha az aktualitás momentuma hatni képes a mai nemzedékre, akkor megállapíthatjuk, hogy a XVI. és XVII. sz. török-magyar problémája, a fenti értelemben, aktuálisabb, mint valaha...”

² Aldobrandini hadivállalatairól a hazai történetirodalomban elsősül *Istvánfi Miklós* (Regni Hungarici Historia, Coloniae 1724, pp. 402, 440, 474.) írt, aztán *Pray György* (Annales Regum Hungariae, V. k., Vindobonae 1770.), *Katona István* (Historia critica Regum Hungariae, XXVII. k. Budae 1801.) elevenítették fel emléküket; szólnak róluk *Hammer József* (Geschichte des osmanischen Reiches, III. k. Pest 1840) és *Gindely Antal* (Rudolf II. und seine Zeit, Praga 1868.) is, akiket aztán *Horváth Mihály* (Magyarország története, IV. és V. köt., Pest 1872.) használt fel. Önálló kutatások alapján szolt a kérdés diplomáciai vonatkozásairól *Fraknói Vilmos* (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal, III. köt., Budapest 1906.). Kimerítő feldolgozást igyekezett adni *Karlo Horvat* (Vojne Expedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku, Zágráb 1910), akit újabban *Ludwig v. Pastor* (Geschichte der Päpste, XI. köt., Freiburg im Br. 1927) kivonatolt.

zött különösen az 1545-ben Firenzében született Gianfrancesconak¹ ügyét viselte szíven, akit még bíboros korában Rómába hívott s feleségül adta neki első unokahugát, Olimpiát, azzal a szándékkal, hogy a már-már kihalni látszó nemzetséget új életre virágoztassa. Pályája korábbi szakaszáról csak annyit tudunk, hogy a Mediciek udvarában nevelkedett, hol szíve hajlamait követve a katonai hivatásnak jegyezte el magát.

A múltnak alakjára boruló homályát azonban csak VIII. Kelemen tiarájának fénye deríti fel, melyben a már 47 éves Aldobrandini mint a vatikáni Borgo kormányzója lép elénk.² E minőségben 1592 tavaszán kapta a pápától a megbízatást, hogy véget vessen Mario Sciarra garázdálkodásainak. Aldobrandini egy 2.000 főnyi sereggel indult a bandita vezér ellen. kinek az Ascoli közelében levő hegyiségekben lappangó martalóc-csapatait sikerült szétvernie, s az Egyház-államot közel egy évig tartó guerilla-harc árán a banditáktól megszabadítania.^{3a} E fényes haditénykedéssel nemcsak katonai erényei elismerését vívta ki magának, de lekötelezte a Szent-széket és az Egyház-államot is, mely obligót aztán Magyarország javára igyekezett fordítani.

Aldobrandininak Magyarországgal való kapcsolatai 1593-ba nyúlnak vissza, mikor is a pápa megbízásából, a török-kérdés tanulmányozása végett, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarába jött,³ mely a hadi élet és a katonai dicsőség iránt fogékony férfi lelkére rendkívüli hatást gyakorolt. Elbűvölve a magyar faj harci erényeitől, s felismerve azt a különleges hivatást, melyet a Gondviselés e nemzetnek szánt Kelet és Nyugat ütközőpontján, egy év múlva azzal az elhatározással tért vissza Rómába, hogy pápai nagybátyját megnyerje teljesen egyénileg kigondolt tervének, mely nem célzott kevesebbet, mint a törököknek kiűzését Magyarországból.

A pápa szívéhez megtalálta a kulcsot abban a gyöngéd és megkülönböztetett szeretetben, mellyel VIII. Kelemen vi-

¹ Az Aldobrandini-családra lásd: *Pompeo Litta, Famiglie celebri italiane* (Milano 1858), fasc. XLII, disp. 66: *Ludwig v. Pastor, Geschichte der Päpste*, id. köt. 40—42. ll., akik Gianfrancescoról is szólnak; részletesebb előadással szolgál Gianfrancescoról: *Ilario Rinieri, Clemente VIII e Sinan bassà Cicala* (Roma 1898), pp. 147—51, és *Horvat* id. mű, 19 sk. ll., ahol további bibliografiai utalásokat is találhat az olvasó.

² L. Vatikáni-könyvtár, Urb. Lat. 1060. jegyű kódex: „Avviso di Roma“ 1594. márc. 4.-i számát.

^{3a} *Pastor*, id. mű, XI. k., 592—94. l.

³ Aldobrandini erdélyi küldetésének és itt tartózkodásának eddig ismeretlen tényéről szól *Filippo Baviera: L'Italia, la Transilvania e l'Ungheria per Giov. Francesco Baviera da Senigallia*; „Rivista Araldica“, XXX (Róma 1952) évf. 491. l.

1. ábra.

G. Aldobrandini szobra.

(Róma: Palazzo dei Conservatori.)

seltetett unokaöccse iránt, kiben a nemzetség folytatóját, s a család jövő dicsőségének letéteményesét látta. És Gianfrancescónak volt is alkalma élveznie a pápa kegyét: 1594-ben ugyanis a Római Egyház tábornokává és a Castel Sant'Angelo várnagyává nyert kinevezést.⁴ Érthető tehát az a nagyra-becsülés, melyet Itália egyéb signoriái részéről is tapasztalt, midőn Velence patriciusi méltósággal.⁵ Imola és Macerata tiszteletbeli polgárjoggal ruházta fel.⁶ Ancona pedig örökös kormányzójává választotta.⁷ Valóban az Örökvárosnak azidétt nem volt befolyásosabb polgára, mint ő, akit a Palazzo Gesualdóban levő fejedelmi lakásában fényűző gazdaság és szinte vallásos hódolat vett körül.⁸ E kiváltságos helyzetben Gianfrancesconak sikerült megnyernie terve számára nem csupán a római arisztokrácia színe-virágát, hanem még Ferdinánd toscanai nagyherceget és Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelmet is, akik késznek nyilatkoztak Magyarország felszabadítására irányuló terveinek messzemenő támogató-sára.

A pápai tábornok most már, mintegy az általános közvéleményre hivatkozva, vethette latba teljes súlyával befolyását VIII. Kelemen pápánál, egy nagyszabású akció megindítására. Tervét mindenestre elősegítette a pápának még bíboros korában visszanyúló barátsága a Habsburg-ház tagjaival, s főképp Szinán pasa készülő hadjárata, mely egyszeribe aktuálissá tette a kérdést.⁹ Unokaöccse befolyása alatt a pápa legnagyobb áldozatra szánta el magát: III. Pál nyomdokaiba lépve, önálló hadsereget készült Magyarországba küldeni, de terve a császári udvarnál ellenzésre talált. Ezért 1594 márciusától kezdve havonként fizetendő 30,000 forintot ajánlott fel hadsereg fenntartás címén. Mindazonáltal Aldobrandini biztatására a toscanai nagyherceg természetes testvérét, Don Giovainni Medici tábornokot, több ezer főnyi sereggel a Szinán pasa hadjáratától szorongatott Magyarországba küldte, s hasonlóképp a római nemesség jelesebb tagjai. — Virginio Orsini, Francesco Del Monte, Adolfo Scotti, Flaminio

⁴ U. ott Urb. Lat. 1062. sz. kódex: Avviso 1594 május 4.

⁵ V. Cersole: Di alcune relazioni tra la casa degli Aldobrandini e la Repubblica di Venezia (Venezia 1880), 15. l.

⁶ Aldobrandini-levt. 154-ik k., n. 2; 164, 2.

⁷ V. ö. La legazione di Paolo Paruta: Dispacci 1592—1595 (Venezia 1887), I. k., 126. l.

⁸ Jövedelmeire l. *Pastor*, id. mű, XI. k., 42. l.; itt csak annyit, hogy évi fizetése 60,000 scudira rugott.

⁹ A kérdés keletkezését és fejlődését illetőleg l. *L. F. Mathaus-Ioltolini*: Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592—1595; „Römische Quartalschrift“ XV (Róma 1901) k., 302—326. és 412—424. lapok.

Delfini és mások, — a Gianfrancesco költségén toborzott kisebb-nagyobb csapatokkal jöttek a császári táborba.¹⁰

Győr és Komárom eleste azonban új fordulatot adott a dolgoknak. A pápa most már a császár minden ellenkezése dacára engedett Aldobrandini befolyásának, aki a keresztes hadjáratok korára emlékeztető nagy expedíció megszervezésével akarta a kérdést megoldani. Kelemen pápa 1594 október 22.-én írt levelében burkolt formában közölte a császárral tervét, egyben értesítette, hogy unokaöccsét az expedíció megbeszélése céljából II. Fülöp spanyol királyhoz küldi.¹¹ Aldobrandini még december elején útnak indult azon titkos szándékkal, hogy a spanyol királyt egyenesen az expedíció vezérletére bírja, mely célból elvitte neki a pápától küldött szentelt kardot.¹² Madridi tartózkodása egész 1595 április végéig húzódott ugyan, mindazonáltal a zárkózott II. Fülöp, ki rengeteg birodalmát is az Escorialból ki nem mozdulva, mint láthatatlan gondviselés kormányozta, elhárította magától a neki bizonyára kalandosnak látszó tervet, s mindössze csak 5,500 főnyi segélycsapat küldésére kötelezte magát.

E sikertelen kísérlet után a pápa nem habozott többé unokaöccse kezébe helyezni a közösen kidolgozott terv végrehajtását, mely célból Aldobrandini három expedíciót vezetett Magyarországba.

Alig hogy értesült a pápa II. Fülöp visszautasító magatartásáról, még márciusban visszahívta unokaöccsét a madridi udvarból,¹³ s haladéktalanul megindította az első expedíció szervezését. Miután sikerült egységet létesíteni az oláh és moldvai vajdákkal szövetkezett Báthory Zsigmond és Rudolf császár-király között, az olasz s a külföldi fejedelmekhez is felhívást küldött a szervezendő expedíció támogatására, mire a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem haladék nélkül jelentették csatlakozásukat. Közben az egész pápai állam területén, de főleg Rómában és Perugiában erősen folyt a toborzás egy 10,000 főnyi gyalogosból és 1,000 lovashból álló

¹⁰ V. ö. Florio Banfi és Leone Andrea Maggiorotti: La fortezza di Giavarino in Ungheria (Róma 1952), p. 23—38.

¹¹ Az eredeti levél a Vatikáni-levt.-ban: Brevia, Arm. XLIV, V, f. 59.

¹² A spanyol királyhoz 1594. nov. 19.-én írt bréve u. ott, v. XXXIX, n. 365; az Aldobrandininak adott utasítás az Aldobrandini-levt., v. IV, n. 52. A küldetés egész forrásanyagát és kimerítő feldolgozását adja R. Hinojosa: Los despachos de la diplomacia pontificia en España; (Madrid 1896), I. kötet.

¹³ L. a mantovai Gonzaga-levt.-ban Arrigoni római követ jelentését 1595 márc. 8.-ról; a vatikáni-könyvt. Barb. 2815. sz. kódexében P. Alaleonis naplója Aldobrandini Rómába érkezését május 16.-ára teszi.

hadsereg számára,¹⁴ mely fölé helytartó tábornokul Paolo Sforza, pápai hadbiztosul pedig Giambattista Doria prelátus nyert kinevezést.¹⁵ A május 22.-én tartott nyilvános konzisztórium alkalmából már hivatalosan is közölhette a pápa a Szentszéknél akkreditált követekkel az expedíciónak Magyarországba való indítását.¹⁶ Ez esemény június 4.-én történt meg a római S. Maria Maggiore bazilikában, ahol a bíbornoki testülettel s egész udvarával megjelent pápa a mise után megáldotta a hadsereg zászlaját, s fenkölt beszéd kíséretében átnyújtotta Aldobrandininak a parancsnoki botot.¹⁷ Június 16.-án indult el Rómából a kb. 12,000 főnyi pápai hadsereg, a legnagyobb, melyet valaha a Szentszék kiállított külföldi hatalom segélyezésére.¹⁸

Aldobrandini június 16.-án követte a pápai hadsereget, melyhez július 25.-án a tiroli Hall városában csatlakozott. Itt vette kézhez Mátyás főherceg felhívását, hogy mielőbb 4,000 embert küldjön Mansfeld Károly császári tábornok táborába, aki a toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de' Medicitől vezetett segélyhadával támogatva e hó elejétől ostromolta Esztergomot. A felhívásra Aldobrandini sietett értesíteni a főherceget, hogy egész seregét személyesen fogja vezetni a háború színterére. Hainburgba érkezve, augusztus elején át is vette a fővezérletet,¹⁹ s e hó 22.-én már Esztergom alatt volt, s hathatós közreműködésének eredményekép a vár szeptember 2.-án visszavéttetett. Másnap érkezett meg a császári táborba Vincenzo Gonzaga montavai fejedelem, aki három lovas századdal járult a pápai expedícióhoz, melynek feladatául most Visegrád megvívását tűzte ki Mátyás főherceg. A feladat kivitelére a montavai fejedelem ajánlkozott, aki a pápai hadsereg élén szeptember 21.-én megostromolta a várat.

Visszatérvén az esztergomi táborba, Aldobrandini azt az utasítást kapta a pápától, hogy serege egyrészét Báthory Zsigmond zászlaja alá küldje Erdélybe, amit azonban ő a nagy távolságra és a korán beköszöntött hideg évszakra való

¹⁴ A hadsereg toborozásáról l. Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1065. sz. kódexében az 1595 máj. 27.- és 31.-i Avviso-kat és *Paruta* (Dispacci, III. k., 1, 9, 15, 19, 70, 95, 155, 169. l.) bőséges adatait.

¹⁵ Urb. Lat. 1065, Avviso 1595. jún. 7; cfr. *Paolo Mazio*: Di Flaminio Delfinio e della guerra di Ungheria; „Il Saggiatore“ IV. k. (Róma 1845), 37—44. l.

¹⁶ A vatikáni-könyvt. Barb. Lat. XXXVI, 5, 5. sz. kódexében levő konzisztoriális akták közt, a hivatkozott dátum alatt.

¹⁷ Urb. Lat. 1065; Avviso 1595 jún. 7; *Paruta*: Dispacci III, 172.

¹⁸ Vat. lev. Borghese-osztály III, 96, ff. 111, 1171, 125.

¹⁹ Lásd Doriának júl. 20.-ától dec. 31.-ig írt jelentéseit a vatikáni lev.-tár Borghese osztályának III, 84-d. és 19-a. köteteit, azonfelül egyéb jelentéseket u. ott a III, 67-c. kötet 59, 79 levelein és a 96. köt. 105. l.-án.

tekintettel nem vélt teljesíthetőnek.²⁰ Ellenben a pápával egyetértésben melegen felkarolta Pálfi tervét, s javaslatot tett Budavár megvívására, amire viszont Mátyás főherceg nem volt kapható.²¹ Következésképp a pápai hadsereg télen-szeregre lett kárhóztatva, azonfelül az elszállásolás és élelmezés tekintetében sok szenvedést és nélkülözést kellett elviselnie. Aldobrandini, miután panaszaival célt nem ért, elhagyta Esztergomot és Mócsán ütött tábort, ahol önhatalmúlag a Dunán evező hajókról requirált élelmiszerekkel gondoskodott serege ellátásáról.^{21a} Majd Komáromba vonult a tábor,^{21b} de itt vizsálykodás tört ki Aldobrandini és Doria között, mire ez utóbbi tisztségéről lemondván, pápai hadbiztossá Attilio Amalteo neveztetett. Közben ragály terjedt el a hadseregben, s több mint harmadfél ezren megbetegedtek, köztük Aldobrandini is, aki októberben Pozsonyba vitette magát, a hadsereg pedig Sopronban szállásoltatott el.²² Betegsége alatt, mely december végéig húzódott, előbb Virginio Orsinit, majd Paolo Sforza-t küldte Prágába, de ezek nem tudták ellensúlyozni az udvarban a dicsőségükre féltékeny császári tábornokok befolyását, akik nem tartották kívánatosnak Aldobrandini további közreműködését.²³ Miért is a pápa visszahívta unokaöccsét, aki serege egyrészenek hátrahagyásával 1596 január második felében visszatért Itáliába.²⁴ Ez volt az első expedíció sorsa, mely 600.274 olasz scudijába került a pápának.²⁵

Kevéssel utóbb, 1596 március elején a Pozsonyban tartott országgyűlésen az ország rendjei feliratot²⁶ intéztek a pápához, hálájukat tolmácsolva a „Magyarországba küldött

²⁰ Aldobrandini szept. 25.-i válasza az erdélyi expedíció tárgyában a Vat. lev.-tár Borghese III, 96. k., 159. l. Egyéb okmányok e tárgyban Báthory óhaját illetőleg: Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia (Budapest 1909), II. sorozat, III. köt., 153 és 159. l.

²¹ Buda ostromára vonatkozó pápai instrukciók a Vat.-Lev.-tár Brevia-osztály, Arm. XLIV, 40. köt., 260., 1595 szept. 30.-i kelettel.

^{21a} Urb. Lat. 1065, p. 817: Dal campo in Bed ai 4 e 5 d'ottobre 1595.

^{21b} Urb. Lat. 1065, p. 847: „Dal campo nell'isola di Comar, li 17 ottobre 1595.”

²² A pápai hadsereg odisszeájáról l. Aldobrandini jelentéseit a Borghese-lev.-tár III, 14.-b. köt. 18—27. (1595 okt. 1.), ú. o. 96. köt., 167—170. (okt. 5. és 20.) és 180. (nov. 3.), l. Aldobrandini és Doria viszályáról a prágai nuncius jelentései szólnak, ú. ott 67.-c. köt. 103, 125 és 132. l.

²³ Lásd Orsini levelét u. ott 96. köt., 176. l. és Speciano nuncius jelentését ú. o. 67.-c. köt., ff. 125, 132. — Sforza küldetéséről szintén Speciano tudósít, u. o. 67.-c. k., f. 105.

²⁴ Vat.-lev.-tár: Borghese I, 771. k., 571. l.; Borghese III, 70.-bf. k., 27. l.

²⁵ Római áll. lev.-tár: Soldatesche, busta 12, fasc. 36 (Conti dell'esercito mandato da N. S. in Ungheria l'anno 1595).

²⁶ Teljes szövege: *Sf. Katona*, *Historia critica regum Hungariae* (Buda 1802), XXVII. k., 255. l.

seregért, amelynek közreműködésével Esztergom és Visegrád visszaszereztetett“, egyben újabb segítséget kérve: „Eszközöld a fenséges bíbornoki testülettel karöltve, hogy a keresztény fejedelmek a közös ellenség megsemmisítésére egyesítsék erőiket, hogy míg Szentséged Isten egyházát és Rudolf birodalmát kormányozza, Magyarország a török igájától megszabadulva, régi fényébe visszahelyezve, mindkettőjük irányában örök hálára és hódolatra kötelezve legyen.“

A pápa a felirat hatása alatt a lengyel királyt óhajtotta mindenekelőtt megnyerni az ügynek, s e célból Aldobrandinit szándékozott Lengyelországba küldeni. Mindazonáltal e küldetés elmaradt egy újabb expedíció terve miatt, melyet Aldobrandini Erdélyben óhajtott volna megszervezni Mario Farnese és Francesco Del Monte közreműködésével.²⁷ Báthory Zsigmond azonban a Szentszék segélyét készpénzben kérte, s maga akart a pápai pénzen toborzott hadsereg élére állni, noha kijelentette, hogy szívesen látná, ha Aldobrandini 3000 olasz katonával hozzácsatlakoznék.²⁸ Aldobrandini persze, ily feltételek mellett, nem volt hajlandó Erdélybe jönni, hanem e helyett egy nagyobb szabású expedíciót tervezett a következő évre. Közben a pápai hadseregnek Magyarországon maradt része Federico Ghislieri²⁹ kapitánnyal részt vett Győr sikertelen ostromában, s osztozott a vereségben, mely Eger elestével és a mezőkeresztési csatával hárult az országra.³⁰ E csapások arra bírták a pápát, hogy újabb áldozatokat hozzon Magyarorszáig megoltalmazásáért.

Az 1597-iki év februárjában Aldobrandinit Prágába küldötte, hogy a császártól biztosítékot eszközöljön ki a nyújtandó segély ellenében várható eredmény irányában.³¹ Aldobrandini emlékirat formájában terjesztette a császár elé mondani-valóit. E szerint a tapasztalat azt igazolta, hogy a német birodalom eddig elégtelen erőt állított szembe a

²⁷ V. ö. Monumenta Vaticana Hungariae id. k., 188. és 415. l-on a bíborosállamtitkár és a toscanai követ levelei 1596 márc. 9.-i dátum alatt.

²⁸ Visconti nuncius előterjesztése és Báthory válasza a Vat.-könyvt. Urb. Lat. 1115. sz. kódexében a 253—4. l., és a Vat.-levt.-Borgh. III, 14. köt. 41—44. l.

²⁹ A Vat. Lev. Borgh. III, 19-a-g. köt. 68. l.-án levő jelentés szerint a pápai hadseregből legalább 4,000 embernek kellett volna Magyarországon maradnia Paolo Sforza vezetése alatt, de csak néhány százan maradtak Ghislierivel; v. ö. *Carlo Promis*, *Gl'ingegneri militari in Piemonte* (Miscellanea di Storia Italiana, XVI. k), 606—54. l.

³⁰ L. Ferrante Rossi jelentéseit az Aldobrandini lev. 150. köt.-ben 21. sz. alatt, a keresztési csata helyrajzával.

³¹ Az 1597 jan. 15.-án és 28.-án kiállított megbízó és ajánló levelek a Vatikánj lev. Brevia oszt. Arm. XL., 41. k., 15. és 29. ll.; prágai küldetéséről szólnak a „Monumenta Vaticana Hungariae“ id. köt. 272., 275., 277. és 279. lapjain olvasható jelentések, melyek számot adnak az Aranygyapjas-rendbe való felvételéről is.

kereszténységet fenyegető veszéllyel, pedig ha Isten haragja Magyarországot elveszni hagyja, Németország a hatalmában meggyarapodott török birodalom támadásainak közvetlenül lesz kitéve. Helytelen dolog tehát csupán védelmi harcra szorítkozni, mert ez mindig veszteséggel jár, ellenben a támadó fellépés sikerrel biztat. Tanulságot kell meríteni Konstantinápoly elestéből: a várost azokkal a kincsekkel, melyeket a hódítók ott zsákmányul ejtettek, meg lehetett volna menteni. Szükséges tehát, hogy a császár és a birodalom mindent megtegyen a háború erőteljes folytatására. De e mellett a siker feltétele az, hogy a császár személyesen szálljon táborba: vagy ha székhelyén nyugodtabban teheti meg a szükséges rendelkezéseket, alakítson maga mellett olyan tanácsot, mely kellő tekintéllyel bírhatna. Őszentsége ajánlkozik, hogy a németországi katolikus fejedelmekre hatni fog, egyúttal azon lesz, hogy Lengyelország közreműködését megnyerje. Ha pedig meggyőződik róla, hogy ebben az esztendőben a hadjárat gondosabban előkészítették és nagyobb rend hozatik be, mint a múlt évben, azon lesz, hogy legalább hatezer, s ha lehetséges, nyolcezer gyalogosból álló hadsereget küldhessen Őfelségének.³² Ez emlékiratra adott császári válasz elismerte, hogy a birodalom részéről a hadviselésben nagyobb mérvű közreműködés volna kívánatos, de ez aligha biztosítható. Mindazonáltal reméli, hogy ebben az évben 46—50 ezer fegyverest állíthat síkra. Az Őszentsége által kiállítandó 6.000 főnyi gyalogosra vonatkozó ajánlatot elfogadja és kéri, hogy ez a csapat május végén, vagy legkésőbb június közepén a Bécs és Pozsony között kijelölt gyülekező helyen jelenjék meg. Egyidejűleg megállapították azok a rendszabályok, melyek a pápai segélyhad élelmezése és elszállásolása tekintetében a két esztendő előtt felmerült bajok megelőzésére alkalmasaknak látszottak. Ez alkalommal a császár Aldobrandinót az Aranygyapjas-renddel tüntette ki.

A pápa 8.000 zsoldos toborzását rendelte el, egyben rábírta a mantovai fejedelmet, hogy segélycsapatával ezúttal is támogassa a vállalatot. A fővezérletet újra Aldobrandinira bízta, aki Bécsben várakozott a pápai hadak érkezésére.³³ Itt csatlakozott hozzá az erdélyi udvarból Achille Tarducci tábornok, aki döntő befolyást gyakorolt a generalissimus tervére és hadivállalata objektívumának megállapítására.³⁴

³² A Vatikáni levél. id. Brevia-kötetében mind az emlékirat, mind a császári rezolúció az 52—56. l.-on.

³³ A római Altieri-levél. Arm. D, L. 10 jegyű kódexe („Libro di Flaminio Delfini“), 55. l.

³⁴ *Achille Tarducci*: *Il Turco vincibile in Ungheria*, Ferrara 1598: ajánlása: „All'Ecc.mo S. Gio. Francesco Aldobrandino“ ecc.

Július 11.-én érkezett Bécsbe a pápai hadsereg, amelynek főhadbiztosi tisztét ezúttal Buonvisi prelatus viselte.³⁵ Aldobrandini átvevén a fővezérletet, seregét a hó második felében Magyaróvárra, a császári hadsereg főhadiszállására vezette, ahol konstatálva zsoldosai létszámát, 7.157 embernek 76.574 forintot fizetett ki.³⁶ Itt Miksa főherceg, akire a hadjárat fővezérlete bízott, a hadműveletek céljául Pápa várát tűzte ki, melynek megvívására augusztus 9.-én indult a keresztény hadsereg, s 20.-án a vár bevételével el is érte célját. „Mindenekelőtt az a véleményem. — jelentette Aldobrandini Rómába,³⁷ — hogy a mieink kitartásának köszönhető a győzelem.” Pápa alól Óvárra vonult a sereg, majd szept. 9.-én Győr alatt ütött tábort, melynek sikertelen ostroma után Komáromban időzött, mígnem nov. 6.-án Vácnál szembeszállva a törökkel, megverte azt. Ezekben a hadműveletekben részt vettek a pápai csapatok is, melyeknek vezére, mialatt a megbetegedett Aldobrandini Komáromban gyógyította magát. Flaminio Delfini volt.³⁸ A váci csata után Miksa főherceg feloszlatta a tábort, s november végén Aldobrandini 2.000 főre lepadt seregét szabadságolta. Csupán kevesen maradtak vissza Federico Ghislieri kapitánnyal, aki a következő 1598-ban Pálfi Miklóssal együttes vállalkozásban ravasz csellel visszafoglalta Győr várát.

Visszatérve Itáliába. Aldobrandini, mint a római Egyház tábornoka látott hozzá a ferrarai örökösödés kérdésének megoldásához. Alfonso d'Este halála (1597 okt. 27.) után ennek unokaöccse Cesare sietett birtokába venni nemcsak a császári feudumokat. Modenát és Reggiót, hanem a pápai Ferrarát és Comacchiót is, holott e két város tulajdona, az utolsó ferrarai herceg kimúltával a Szentszékre szállott vissza. Mivel pedig Cesarét a pápa igényeivel szemben hathatósan támogatta Velence, az egyházi feudumok visszaszerzésének nem volt más módja, mint a karhatalom. Pietro Aldobrandini bíboros, akire a pápa a kérdés felszámolását bízta, legátusi minőségében igénybe vette Gianfrancesco közreműködését, minek következtében Cesare visszavonult, s Ferrara 1598 jan. 29.-én megnyitotta kapuit a pápai hadsereg előtt.³⁹

Aldobrandininak a magyarországi expedíciókkal szerzett

³⁵ A Vat.-levt. idézett Brevia osztálva Arm. XLIV., 41. k. 124. l.-on Buonvisi kinevező okirata máj. 17.-i kelettel; a Vat.-könyvt. Urb. Lat. 1065. jegyű kódexe 428. és 444. lapjain jelentések a pápai hadsereg indulásáról és érkezéséről.

³⁶ Vat. Levt. Particolari oszt. IV. köt. 148. l. Aldobrandini jelentése.

³⁷ U. ott. id. köt., 153. l.

³⁸ L. a Vat. Levt. Borgh. II. 59. jegyű kódexében Aldobrandini és Buonvisi jelentéseit okt. 22.-étől nov. 28.-ig.

³⁹ V. ö. *Rinieri*, id. mű, 148. l.; *Pastor*, id. mű, XI. k., 592.—94. l.

érdemeit a ferrarai siker betetőzte, s következőkép hatalmi állása az Egyház-államban szinte páratlanná vált. Hogy minő volt befolyása és tekintélye, mutatja egy ezidőtájt szerkesztett titkos diplomáciai jelentés, mely egyúttal egyéniségének is jellegzetes tüköre. „A pápa után — állítja e jelentés — tekintély és hatalom dolgában unokaöccsei, a két bíboros és Gianfrancesco következnek... Ez utóbbi, mint az Egyház főkapitánya, a katonai dolgokban legfelsőbb tekintély, mint amilyen Pietro bíboros, az államtitkár, a politikai dolgokban volna; mert a főkapitány ferrarai sikere óta nemcsak a katonai, de a politikai ügyekben is annyira jelentékeny személyiség lett, amennyire jelentéktelenné vált a bíboros a politikában. Kegyek, hivatalok, kitüntetések egyenesen tőle függnék, hozzáfordulnak a prelátusok, követek, fejedelmek, és háza találkozó helye az Örök Város előkelőségeinek, úgy-hogy, ha a közmondás szerint Róma maga a világ (orbis in urbe), akkor Aldobrandini palotája maga Róma... És meg kell adni, hogy Aldobrandini méltó e nagy tekintélyre, mert nagy szerénységgel, ritka okossággal és fáradhatatlan cselekvőerővel rendelkezik. mondhatatlan ügyességgel jár el mindenkiért. Naív természetű, őszinte, igazmondó, mindenkihez alkalmazkodó, barátja a barátjának és nagy igazgatója a pápa hangulatának. Ha ez elragadja magát, az mérsékletre bírja őt, ha ez elront valamit, az kijavítja azt, hol ez igazságot követel, az kegyelemért jár közbe, úgy hogy mindenkinek a szeretetét kivívja, bár sokan irigylik nagy tekintélye és befolyása miatt... Mert tudni kell, hogy a pápa minden dologban tőle informáltatja magát, kikéri véleményét, s az ő véleménye alapján dönt: a pápa ő általa gondolkozik, s az ő keze által cselekszik...“⁴⁰

Családi boldogság, mesés gazdagság, páratlan tekintély, az Egyház-állam első katonai méltósága fölös jogcímmel szolgált volna Aldobrandininak, hogy zavartalanul élvezze az Örök Város kék ege alatt az élet örömeit, ha nem lett volna testestől-lelkestől igazi katona, aki hivatása elégtételeit többre becsülte az élet minden öröménél, mellyel a szerencse oly bőkezűen elárasztotta. Érzelmivilága, melyben oly előkelő helyet foglalt el Magyarország, teljes mértékben reagált arra a hírre, hogy Kanizsa 1600 október 20.-án török kézre jutott. Aldobrandini annál kevésbbé maradhatott télenül, mert a kanizsai vár elestével a törökök előtt megnyílt az út Itáliába: egy új expedíció szervezésére bírta tehát a pápát, maga pedig immár harmadízben vállalkozott rá, hogy Magyarország

⁴⁰ Pastor, id. mű, XI. k., 737—46. l-on az 57. sz.-ú függelék: „Relatione fatta all'Ill.mo S. Cardinale d'Este.“

üdvéért egy hadjárat fáradalmait viselje, s ezúttal életét is áldozza érte.

A pápa késedelem nélkül felszólította a keresztény fejedelmeket a magyarországi hadjáratban való részvételre,⁴¹ de külföldről csak II. Fülöp spanyol király, s Itáliából is csupán a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem ígérték közreműködésüket. Egyidejűleg elrendelte egy 9000 főnyi zsoldos hadsereg toborzását, melynek főparancsnokságát 1601 május 12.-én helyezte Aldobrandi kezébe, melléje pedig főhadbiztosul Giacomo Serra prclátust rendelte.⁴² Aldobrandini serege élén június 1.-én indult el Rómából, s miután egyesült a toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de' Medicitől vezetett 2.000 főnyi segélyhadával, Anconából a tengeren átkelve Fiume és Laibach érintésével július közepén Grácba érkezett,⁴³ hol a kb. 8.000 főnyi császári hadsereg ütötte volt fel főhadiszállását; Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki néhány száz lovastól kísérve július 18.-án indult el székhelyéről, e hó végén szintén megérkezett.⁴⁴ Ferdinánd főherceg, mint a császári hadsereg főparancsnoka, eleinte Buda visszafoglalását tűzte ki a hadjárat céljául, de Aldobrandini heves ellenkezésére végre is elfogadta ennek javaslatát, s az egész császári hadsereget Kanizsa ostromára rendelte.⁴⁵ Ez elhatározáshoz képest Varasd választatott főhadiszállásul, hová Aldobrandini személyesen vezette a pápai hadakat; itt azonban a táborban kiütött láz áldozatul követelte magát Aldobrandinit is, aki szeptember 16.-án este 10 óra tájban váratlanul elhunyt.⁴⁶ A pápa, midőn unokaöccse betegségének válságosra fordultáról értesült, a főparancsnokságot Flaminio Delfinire (2. ábra) ruházta.⁴⁷ aki a pápai hadsereggel részt vett

⁴¹ L. a Vatikáni levél. Brevia oszt. Arm. XLIV, 44. k. 383, 393, 425. sz.-ok alatt 1600 nov. 11.-én Ferdinánd főherceghez, nov. 18.-án a salzburgi érsekhez, dec. 23.-án a bajor püspökökhöz, s a 45. k.-ben a 4—7. sz.-ok alatt 1601 jan. 15.-án a kölni, trieri, magdeburgi és bajor választó fejedelmekhez, a 128—136. sz.-ok alatt május 4.-én a velencei dogéhoz a savoiai, pármái, urbinói, mantovai és modenai hercegekhez, a toscanai nagyherceghez, a genovai és a luccai köztársasághoz intézett brévéket.

⁴² Vatik.-könyv. Urb. Lat. 1069. sz. kódexben „Avviso di Roma“ 1601 máj. 23.-i és jún. 1.-i számai.

⁴³ L. a római Aldobrandini-levél. 150. sz.-ú s „La guerra in Ungheria“ c.-ű kötetét.

⁴⁴ Mantovai áll. levél. „Carteggio da Insbruck e Graz“ 351. sz.-ú kötetében P. Ancelli-nek Gráz júl. 16.-án kelt levele, s ú. ott „Carteggio d'Ungheria, E. V. 3.“ 553. sz.-ú kötetben A. Striggionak, Gráz szept. 1.-én kelt levele.

⁴⁵ U. ott, „Carteggio da Insbruck e Gratz“ id. köt.-ben C. Casalinak Gráz, júl. 30.-án kelt levele.

⁴⁶ *Rinieri*, id. mű, 149. l.; *Horvat*, id. mű, 173. és 180. l. Halálának dátumát közli a 48. sz.-ú jegyzetben hivatkozott okmány.

⁴⁷ L. a Vatik.-levél. Brevia oszt. Arm. XLIV., 45.-k.-ben a 514. sz. alatt szept. 17.-én kelt pápai brévé.

2. ábra.

F. Delfini arcsképe.

(Róma: Palazzo dei Conservatori.)

Kanizsának szeptember 10.-étől november végéig tartó ostromában, míg Ferdinánd főherceg fel nem oszlatta a sikertelen ostromot.

Aldobrandini váratlan halála mélyen lesújtotta a pápát, aki szeptember 29.-én tartott konzisztóriumon tette közzé a gyászos eseményt, megnevezve unokaöccse betegségét (quartana triplice⁴⁸) is.⁴⁸ Tetemét Rómába szállították, hol a S. Maria sopra Minerva egyházban rendezett temetése⁴⁹ alkalmából Giuseppe Castiglioni díszbeszéddel búcsúztatta a hőst, ki középkori lovagok módján „adversus teterrimum et immansissimum crucis Christi Turcum“ hadakozva, idegen földön lelte halálát.⁵⁰ Földi maradványai, az Örök Város osztatlan kegyeletétől kísérvé, a kapitóliumi Santa Maria in Aracoeli bazilikában 1602.-e elején helyeztettek nyugalomra, hol sírfelírata —

*Jo. Francisco Aldobrandino ecclesiasticae militiae
summa cum potestate praeposito, Clementis VIII. jussu,
cuius fratris filiam habebat in matrimonio, latrociniis
paucos intra dies Latio toto depulsis, legatione ad Philippum
II. Hispaniae Regem, maximis populi Christiani de rebus aequae
sapienter ac feliciter obita, Hungaria Croatiaque Turcarum
e faucibus haud semel erepta, expugnatio Strigonio Pappa et
Vicegrado receptis, demum in obsidione Canissae pari cum
pietatis ac fortitudinis laude vita functo, A. D. M. DCII.*

S. P. Q. R.

*Duci clarissimo Civi optime merito
PP.*⁵¹

— nemes egyszerűséggel sorolja fel érdemeit: az Egyházállamnak a banditáktól való megszabadítását, madridi követjárását II. Fülöp spanyol királynál, magyarországi hadivállalatait, Esztergom és Visegrád és Pápa megvételeit, önfeláldozását, melyekkel bőségesen rászolgált az utókor kegyelelére.

Ez érdemek tudatában a Szenátusz és a Római Nép 1602 január 28.-án tartott ülésén határozatot hozott, hogy Aldobrandini emlékének megörökítésére a Kapitóliumon szobrot állít.⁵² A márványszobor, mely jelenleg a kapitóliumi

⁴⁸ U. ott., id. köt. 322. sz.

⁴⁹ Temetéséről l. Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 1069. sz.-ú kódexben az „Avvisi di Roma“ 1601 dec. 15., 19. és 22.-i számait.

⁵⁰ V. ö. Panegirica habita per Josephum Castalionem J. U. D. in Oratio Archiconfraternitatis SS. mae Trinitatis pauperum convalescentium et Peregrinorum, Romae 1601. XIII. Kal. Jan. — Lásd.

⁵¹ V. ö. *Vincenzo Forcella*: *Iscrizioni delle Chiese e d'altri edifici di Roma*, I. k. (Roma 1869), 215. l., 825. sz.

⁵² A római kapitóliumi levéltár, id. dátum alatt.

paloták jobb szárnyát képező Palazzo dei Conservatori-ban a kapitányokról nevezett díszterem (Sala dei Capitani) ékesége.⁵³ az antik római hadvezérek viseletében ábrázolja a hadtörténelmünkben emlékezetessé vált olasz hőst, talpazatán e elírással:

*Jo. Francisco Aldobrandino
Civi Romano
belli aeque ac pacis artibus
inclito
quod multis domi forisque praeclare
gestis rebus Italici nominis
gloriam longe lateque protulerit
S. P. Q. R.
virtutis ergo
maiorum exemplo
statuam in Capit. collocavit
anno Sal. M. DCII.
Clementis VIII. pontificatus
undecimo.*

II. Az első hadivállalat (1595).

Aldobrandini első hadivállalata az 1595-iki hadjáratral kapcsolatos, melynek kimagasló eseményei Esztergom és Visegrád visszafoglalása volt.¹

⁵³ Reprodukciója a jelen tanulmány 1. ábrája által első ízben lát napvilágot, a római kormányzóság főszertármesterének Comm. Dr. Carlo Moneta Urnak szíves engedelmével, aki nemcsak az Aldobrandini-szobor, de Flaminio Delfininek ugyancsak a Palazzo dei Conservatoriban levő arcképe (2. ábra) fényképével kedveskedett e sorok írójának, folyóiratunkban való felhasználásuk céljából; fogadja értük ezúton is hálás köszönetünket.

¹ E hadjárat történetére az egykori források közül a szakirodalom úgyszólván kizárólag csak Gabelmann Miklós elfogult és hiányos művét értékesítette: *Mansfeldiana Militia Hungarica, ... quibus elucescit laboriosa expugnatio Strigoniæ et Vizzategradi, anno 1595, a Nicolao Gablman qui Caes. Rudolphi II. iussu interfuit omnibus rebus (Francofurti 1597)*. Hasonló természetű, de figyelemre méltó munka: *Tobias Coberus, Observationum Castrensium et Ungaricarum Decas prima Austriaca (Francofurti 1606)*. Olasz szempontból, tehát Aldobrandini hadivállalatára nézve nagy fontosságúak a következő forrásmunkák: *Bernardino Beccari, L'assedio et presa della città di Strigonia, dove s'intende tutto quello che si è fatto nell'Ungheria dalli 2 luglio alli 2 settembre 1595 (Roma 1595)*; *Francesco Maria Casciano, Avviso della presa di Strigonia cavato dalle lettere che sono venute dal campo sotto Strigonia, li 2 settembre 1595 (Roma 1595)*; *Compendio di quanto è occorso in Ungaria quest'anno 1595 dall'andatura del campo cristiano sino alla resa della Rocca di Strigonia con il numero dei morti et feriti (Roma 1595)*. Ezen források alapján írnak Aldobrandini első hadivállalatáról az egykorú olasz tör-

A hadjárat főparancsnokává Mátyás főherceg, ennek helytartó-tábornokává gróf Mansfeld Károly neveztetett, a hadműveletek kiindulási pontjául pedig Komárom volt kijelölve, hová kb. 40 ezer főnyi keresztény hadseregnek kellett volna összegyűlnie, de Mansfeldnek mindössze 20 ezer főnyi hadsereg állott rendelkezésére, melyhez aztán még az Aldobrandinitól vezetett pápai segélyhad csatlakozott.

A pápai hadsereg gyülekezési helyéül a római San Giovanni in Laterano tere volt kijelölve, hol 1595 június 4.-étől 15.-éig hét gyalog és egy lovas ezred alakult meg Aldobrandini parancsnoksága alatt, aki helytartó tábornokául Paolo Sforza örgrófot választotta. Az egyes gyalogezredek, melyek élére egy-egy tábornok („maestro di campo generale“) s ezek helyetteséül megannyi ezredes (némely forrás szerint őrnagy, „sergente maggiore“) állíttatott, tíz századra oszlottak: a századok közül az első kettő az illető tábornok és ezredes, a többi nyolc pedig egy-egy kapitánytól függött. A lovasezred, melynek élén a közvetlenül Aldobrandinitól, illetőleg helytartó tábornokától függő ezredes állott, kilenc századra oszlott: ezek elseje magától az ezredestől, a többi nyolc pedig egy-egy kapitánytól függött. Az ily módon alakult pápai hadsereg tisztikaráról és megoszlásáról a következő hivatalos kimutatást bírjuk² (lásd a következő lapokon levő táblázatot).

A kb. 10.500 főnyi hadsereghez, mely június 16.-án indult el Rómából, útközben csatlakozott Federico di Sangiorgio tábornoktól toborzott VII. ezred, mely kb. 1700 őnyi legénységre rúgott tizennégy kapitány — Lodovico Persichetti, Ippolito Chiapan, Giulio cesare Osio, Pierantonio Pofel, Giambattista Gazuolo, Francesco Gambarà, Federico Ghislieri, Cesare Cacciaguerra, Girolamo Valenza, Bartolomeo Sardi, Geronimo Spinola, Barnaba Giustiniani, Giulio Barcina és Rampino — vezetése alatt. Menet közben egyébként, amíg az út vezetett Itálián keresztül, állandóan csatlakoztak a hadsereghez dicsőségre vágyó nemesek, — mint Virginio Orsini

ténetírók, mint: *Cesare Campana*, Delle historie del mondo libri XIII (Venezia 1596), pp. 148—172. és *Niccolò Doglioni*, Compendio historico universale (Venezia 1622.). Ugyancsak egykorú források alapján ír róla *Istoánfi Miklós*: Regni Hungarici Historia (Coloniae 1724), p. 402—408. A török forrásokat illetőleg lásd: *Karácson Imre* és *Szekfű Gyula*, Török történetírók („Török-Magyarokori Történelmi Emlék“, II. osztály), III. köt. (Budapest 1916), 116—126. l. Az egykori, mindeddig kiadatlan hadijelentéseket és egyéb forrásokat dolgozatunk illető helyein idézzük.

² V. ö. a római Vallicelli-könyvtár 36. sz. kódexének 46. l.-án „Catalogus officialium militiae creatorum a Summo Pontifice pro bello gerendo in Hungaria adversus Turcas“; a Vatikáni könyvt. Capp. 164. jegyű kódexének 34. l.-án: „Note delle soldatesche“; *Casciano*, op. cit. függeléke: „Ripartimento della fanteria italiana a ciascuno Maestro di Campo“; *Campana*, op. cit., p. 150; *Doglioni*, op. cit., p. 845.

Gyalogság:

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredek	Kapitányok	Le-gény-ség
I.	1.	Ascanio della Corgna	Piersimone Ghislieri		229
	2.				201
	3.			Antonio Scalamonti	166
	4.			Giosia de Nobili	107
	5.			Vincenzio Tomasini	161
	6.			Battista del Sale	171
	7.			Giulio Gualtieri	135
	8.			Francesco Buonaccorsi	103
	9.			Fulvio Salvi	164
	10.			Giacomo de Vecchi	192
II.	1.	Mario Farnese ³	Fulvio Pasi		236
	2.				189
	3.			Raffaello Torelli	112
	4.			Marcantonio Fantuzzi	164
	5.			Alessandro Orsi	210
	6.			Federico Guzzi	180
	7.			Camillo Nelli	160
	8.			Flaminio Imperiali	195
	9.			Sartorio Sensati	127
	10.			Vincenzo Rosati	142
III.	1.	Marco Pio	Celso Celsi		230
	2.				180
	3.			Gasparo Ruggieri	182
	4.			Geronimo Fosellini	177
	5.			Attilio Caraffa	105
	6.			Alfonso Scotto ⁴	176
	7.			Celio Parisani	137
	8.			Girolamo Roverella	102
	9.			Girolamo Fosconi	176
	10.			Bisaccione Bisaccioni	164

³ Életrajzát adja: *Pompeo Litta*, op. cit. X. k., 8-ik geneológiai táblán.

⁴ V. ö. Vatikáni-levt., Borghese-osztály, III. 19a-g. jelzetű kötet 60. l.-át, hol szó van korábbi magyarországi szerepléséről.

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredek	Kapitányok	Legénység
IV.	1.	Ascanio Sforza	Viviano Venanzi Spirito Spiriti	Sforza Neri	253
	2.				215
	3.				165
	4.				184
	5.				168
	6.				218
	7.				133
	8.				181
	9.				168
	10.				79
V.	i.	Francesco del Monte ⁵	Giovanni Giorgi	Lazzaro Magonati	200
	2.				186
	3.				168
	4.				165
	5.				188
	6.				176
	7.				77
	8.				213
	9.				183
	10.				146
VI.	1.			Giobba Scarantini	182
	2.				167
	3.				164
	4.				169
	5.				183
	6.				93
	7.				81
	8.				99
	9.				51
	10.				
Összesen					9528

⁵ Életrajzát adja *P. Litta* id. mű VII. k. 12-ik tábláján; 1594-iki magyarországi szerepléséről: *Banfi és Maggiorotti* id. mű, 24. s köv. l. — Lásd. a Vatikáni könyvt. Urb. Lat. 856. jegyű kódex II. rész 373—382. l. „Discorso sopra la presente guerra d'Ungharia fatto dal Signor Francesco del Monte l'anno 1595.”

⁶ Jún. 4.-e és 15.-e között még csak alakulóban volt, egyelőre Paolo Sforza helytartó tábornok parancsnoksága alatt.

Lovasság:

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredek	Kapitányok	Legénység
	1.		Flaminio Delfini ⁷		300
	2.			Vincenzo Parisini	102
	3.			Teodoro Dardes	85
	4.			Elio Capasio	90
	5.			Marco Melita	88
	6.			Mauro Mazera	52
	7.			Roberto Dati	70
	8.			Roberto Tagliamochi	82
	9.			Pietro Gentili	64
Összesen					933

braccianói herceg,⁸ Ulisse Bentivoglio, Filippo Pepoli, Tommaso Zambeccari, — s kalandorok⁹ egyaránt.

Aldobrandini expedíciójához kellett még csatlakoznia a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem segélyhadainak. Ez ok miatt az előző évben Don Giovanni de Medici-től Magyarországra vezetett segélyhad egy része, kb. ezer főnyi gyalogság, visszamaradt a császári táborban, s parancsnokságát, miután Don Giovanni a császári tüzérség parancsnokává neveztetett, Ferrante Rossi vette át június elején.¹⁰ Ezenkívül a nagyherceg júniusban száz tisztet, köztük több jeles hadimérnököt, — Claudio Cogorano,¹¹ Antonio Pigafetta,¹² Giovanni Altoni, Giovanni Pieroni, stb. — küldött a

⁷ L. róla az előbbi fejezet 47. sz.-ú jegyzetét, továbbá *Paolo Muzio: Di Flaminio Delfini e della guerra di Ungheria e di Croazia* című tanulmányt, „Il Saggiatore“ római folyóirat II. (1845) évf.-a II. k. 37—44. ll.-on.

⁸ Életrajzát adja *P. Litta* id. mű VIII. k. 29. tábla. Magyarországi szerepléséről: Vatik. lev. Arm. XLIV, vol. 39. f. 551. és Borgh. III, 67 c. f. 125.

⁹ Így pl. a „lepantói hős barát“, akinek Aldobrandini vállalatában való részvételéről szól *Francesco Cancellieri: Storia dei solenni possessi dei Sommi Pontifici* (Róma 1802), 155. l.

¹⁰ Urb. Lat. 1063, f. 361: „Ferdinando de Medici, Diploma a Ferrante Rossi sottocomandante dell'esercito toscano in Ungheria.“

¹¹ V. ö. *Filippo Linati: Intorno all'ingegnere Claudio Cogorani; „Atti e Memorie delle R. R. Deputazioni di Storia Patria per le provincie dell'Emilia“* Nuova serie, v. IV, parte I (Modena 1879), pp. 195—221.

¹² V. ö. *Giacomo Bascapè: Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI* (Roma 1951), 184—191. l.

császári táborba,¹³ s ugyanakkor Silvio Piccolomini vezetése alatt Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek is küldött segélyhadat. A mantovai fejedelem ugyancsak júniusban Carlo Rossi tábornok parancsnoksága alatt egy négyszáz főnyi s három századba osztott lovas csapatot küldött, melynek első századját maga a tábornok, másodikát és harmadikát pedig Ercole Rosa és Pietro Baboca kapitányok vezényelték.¹⁴

Mialatt Itáliában ezek történtek, a komáromi táborban gyülekezett a császári sereg, mely a Don Giovanni Medici tábornoktól vezetett tüzéség beérkeztével harcképesé válván, június 31-én Mansfeld Károly császári helytartó tábornoktól az 1543-tól török kézben levő Esztergom megvívására vezényeltetett, s ezáltal Aldobrandini első hadivállalatának tárgya is meghatározottat.

A II. században keletkezett Salva Mansio képezte ősmagját a későbbi esztergomi várnak,¹⁵ hová Szent István király palotáját építtette, melyet, Rogerius szerint, 1241-ben kőből épült s keleti oldalán a hegy sziklás oldalába vájt árokkal ellátott védővett körül; a várhegy aljában már azidétt virágzott a Vizi-város és a Rác-város, melyek védelmét egy-egy gerendavázból tákolt s agyaggal kitapasztott palánkőv biztosította. E kezdetleges erődítmények határozták meg Esztergom végleges arculatát, mert a Vitéz János (1465—1472) és Estei Hippolit (1487—1497) érsekektől eszközölt építkezések csak a vár restaurálására és a Viziváros palánkjának kőövel való helyettesítésére szorítkoztak. Középkori stíljét az olasz bástyás rendszer csak kevéssé bontotta meg, melyet Filippo Torielli 1542-ben alkalmazott a vár és a Vizi-város védővein, főleg a falak feltöltése, néhány új oldalazó védmű és ágyútrónok építése által.

Esztergom erődítményeinek¹⁶ (3. és 4. ábra) gócpontját

¹³ F. Galluzzi, Storia del Gran Ducato di Toscana (Firenze 1781), III. k., 206. l.

¹⁴ Montovai áll. levéltár: ASG, 388 csomagban „Relazione del I-o viaggio che fese il Ser.mo S. Duca alla guerra d'Ungheria, l'anno 1595.”

¹⁵ Esztergom erődítményeiről l. Villányi Szaniszló, Néhány lap Esztergom város és vármegye multjából (Esztergom 1891), 7—25. l.; Soós Elemér, Esztergom vára és ostromai, „Esztergom Évlapjai” II (1926). évf. 17—25. és III (1927). évf. 11—19. l.; Leone Andrea Maggiorotti, Gli architetti militari, „Opera del Genio italiano all'Estero”, ser. IV, v. 11 (Roma 1956), pp. 280—284; Florio Banfi, Pigafetta Marcantonio, „Had-történelmi Közlemények”, XXXVII (1956). évf. 58—74. l.

¹⁶ Az esztergomi erődítményekről grafikus forrásokat a XVI. század végétől birunk. Ez idő szerint az első alaprajz — lásd 3-ik ábránkat — 1685-ből való, s közölte Giov. Batt. Chiarelli: Historia degli avvinenti delle armi imperiali nell'Ungheria dal 1685 al 1686 (Venezia 1687), p. 254. Weiller mérnökkari kapitány rajza — a bécsi Kriegsarchiv, Térképosztály C. V. m. 5. Innland: Gran — 1705-ből való. Az ugyanott levő Gran nr. 6. jelzésű térképet Krey András mérnökkari főnök

a kb. 65 m magas hegyen fekvő vár (4. ábra I.) alkotta, alapidomában a hegy délről északnak nyúló fensíkjához alkalmazkodva, melynek hossza 520, legnagyobb szélessége 130 m-re, felülete pedig 10.000 m.²-re tehető. A vár északi sarkát

3. ábra.

Esztergom erődítményeinek alaprajza 1685-ban.
(Egykori metszet Chiarelli Historiájának 1687.-i velencei kiadásában.)

egy rondella alkotta, s ebből indult ki a hegy fensíkját szegélyező védőv, melynek nyugati szárnya a vár délnyugati sarkát képző rondellával végződött; keleti szárnya viszont,

1756-ban készítette, s kiadta *Villányi* id. műve I. sz. függelékeként. E térkép alapján készült 4-ik ábránk. Az 1595-iki ostrom alkalmából készült Houfnagel György látképi rajza; kiadta *Georg Braun* és *Franz Hogenberg*, *Urbium praecipuarum mundi Theatrum* (Coloniae 1612), V. k., 37. tábla.

mely alatt a várhegy sziklás oldalába vájt árok húzódott, a délkeleti ú. n. Budai- vagy Szolimán-rondelláig terjedt; a keleti és nyugati sarokrondellát a fensík déli oldalszegélyén egy rövid, de hatalmas, s kazamatákkal ellátott gát kapcsolta össze. A délkeleti rondella alatt két kaputoronytól oltalmazott kettős rekeszfallak között vezetett a vár főbejárata; ezenkívül a vár északnyugati oldalán két négyszögű védőtorony között egy kisebb kapu nyílt, melyből macskajárón a Vizi-városba lehetett jutni. A vártól nyugatra elterülő Vizi-város (4. ábra II.) kőből épült védőve a vár északi fokán álló rondellától indult ki, s bekerítve a város északnyugati és déli oldalát, a vár alsó térfokának hatalmas gátjával kapcsolódott össze. E védővön, mely alatt árok húzódott, három kapu nyílt, s egymástól nyíllövésnyi távolságra különféle típusú oldalazó védművek állottak. A város északi részét, hol a Vizi-torony állott, egy hatalmas bástyaszerű védmű alkotta, melyet az 1595-iki források „rivellin” névvel jelölnek.¹⁷ A várhegytől délre terült el a Rác-város, melynek még a XIII. sz.-ban épített, két kapuval ellátott palánkjára a XVI. sz. végén is úgyszólván változatlanul őrizte eredeti formáját. Közvetlenül a várhegy alatt délkeletre emelkedett a törököktől 1594-ben megerősített Szent Tamás hegy, mely közelsége miatt azonban inkább veszélyt, mint védelmet jelentett a várra.

Esztergom ezen erődítményei 1595-ben teljesen korszerűtlenek voltak, mert az időközben rohamosan fejlődő harci-technika visszahatásaként, a hadiépítészet már kitermelte volt a modern olasz bástyás-rendszert, mely a XVI. század közepe óta Magyarországon is általánossá vált. Mindazonáltal a kor harcitechikája úgyszólván tehetetlenül állott a várral szemben, nem ugyan erődítményei, hanem fekvése miatt, mert oly meredek hegyen feküdt, hogy — az 1595-iki ostromló olaszok szerint¹⁸ — az ember csak nehezen mászhatta meg még akkor is, ha mi sem gátolta abban.

Megostromlása tehát nagy feladat elé állította a császári sereget,¹⁹ mely július 1.-én érkezett anatóliai basától mint-

¹⁷ Így a Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1063. jegyű kódexe 484. lapján az esztergomi táborból 1595 júl. 14.-én írt levél: „Rivellino dell’Aqua.”

¹⁸ L. a *Campana* id. mű 167. lapján közölt jelentést: „in vero il luogo era quasi inespugnabile, poichè a fatica un’huomo disarmato, senza ch’alcun lo impedisse saria potuto montar su quei precipizii.”

¹⁹ Az ostromra l. *Gömöry Gusztáv*: Esztergom vár bevétele 1595 (Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf., IV. k. 462—481 és 648—677. ll.) c. tanulmányát, hol idézve van a korábbi irodalom. Azonfelül *Karácson Imre*: A török történetírás Esztergom visszavételéről (Ú. ott 1892. évf. V. k. 181—205. ll.). *Soós* id. tanulmánya, sajnos, befejezetlenül maradt, s így nem foglalkozik az ostrommal. Jelen tanulmányunknak természeté-

egy 5.000 főnyi őrséggel védelmezett Esztergom alá, hol Mansfeld az esztergomi és nyárosi szigetek közt levő Duna-kanyarulatnál ütötte fel főhadiszállását. A törökök még aznap éjjel elhagyták a Rác-várost, melyet a sereg július 2.-án szállott meg, s 4.-én a Szent Tamás-hegyet is elfoglalta. Ezzel kezdetét vette a vár és a Viziváros körülzárólása, mely 24.-én teljessé vált Párkány elfoglalásával, ami lehetővé tette a Duna ellenőrzését. Az ostrom tónusát kezdettől fogva a tüzéség határozta meg Don Giovanni de' Medici tábornok parancsnoksága alatt,²⁰ aki mellett Claudio Cogorano,²¹ Giovanni Altoni,²² Gabriello Ughi,²³ s később Filippo Pigafetta²⁴ mint mérnökök működtek. Már július 5.-étől kezdve, kisebb megszakításokkal, állandóan működött a tüzéség, mely dél felől a Szent Tamás-hegyen, nyugat felől a Kis-Duna szigetén, s észak felől a Duna balpartján előbb a halásztanyai sáncokban, majd Párkányon elhelyezett ütegekkel lőtte a védműveket. De a nyugati és északi ütegek csak a Vizi-városnak ártottak, s csupán Szent Tamás hegyére ültetett négy nehéz faltörő ágyúnak volt célpontja a vár, mely azonban ép déli oldalról volt legjobban megerősítve. Közben napirenden voltak egyfelől az ostromlók támadásai a Vizi-város ellen, másfelől az ostromlottak kirohanásai a Szent Tamás-hegy ellen, melyek mindkét részről eredménytelenek maradtak.²⁵ Hosszú ostromra és heves ellenállásra kellett számítani nemcsak az ostromlottak, de a budai pasa részéről is, aki megtett minden előkészületet Esztergom felmentésére. Nagy szükség volt tehát Aldobrandinira, aki midőn július 25.-án a tiroli Hall városában kézhez vette Mátyás főherceg felhívását, hogy 4.000 embert küldjön Mansfeld tábornok segítségére, tüstént átvette hadserege fővezérletét, hogy azt

sen nem célja az ostrom történetének megírása, hanem csak Aldobrandini és a pápai hadsereg esztergomi szereplésének megismertetése.

²⁰ Medici esztergomi szereplését, melyről Gömörý tájékoztalan, egykori források alapján nagyjából helyesen és részletesen ismerteti *Carlo Promis*: Biografie di ingegneri militari italiani dal secolo XIV alla metà del XVIII („Miscellanea di Storia Italiana“, vol. XIV), Torino 1874, pp. 747—765.

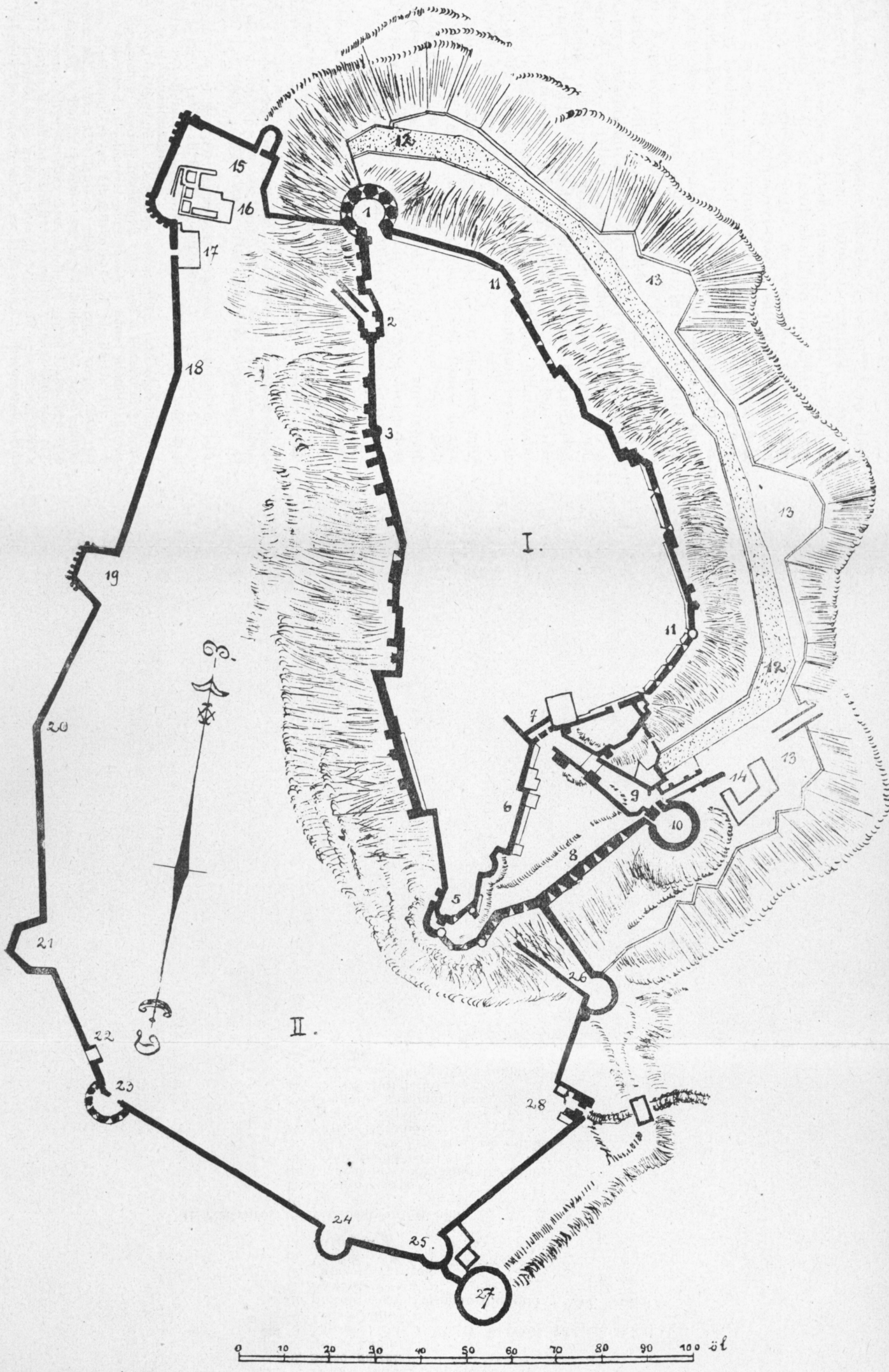
²¹ V. ö. a Vatikáni-könyvt. Capp. 164. jegyű kódexe 25. lapján az esztergomi táborból aug. 28.-án kelt levelet.

²² A Vatikáni-könyvt. Ottob. Lat. 2510. jegyű kódexe 158—165. lapján az esztergomi táborból aug. 31.-én írt levelet.

²³ *Promis*: id. mű. 774—84. l.

²⁴ Urb. Lat. 1065. jegyű vatikáni kódex 589. l.-án levő levél „Dal campo di Strigonia li 16 agosto 1595.“

²⁵ L. az id. Capp. 164. jegyű kódex 52—55 lapjain Don Giovanni de Medicinek az esztergomi táborból július 15.-án a toscanai nagyherceghez írt levelét, melyben szól Naldino, Placidi, Francesco Cecchi és Mario de Bardí megsebesüléséről. Továbbá az Urb. Lat. 1065, p. 484: „Dal campo di Strigonia li 14 luglio 1595.“

4. ábra.
 Esztergom erődítményei 1705-ben.
 Krey Andrásnak a bécsi Kriegsarchivben levő alaprajzáról másolt vázlat.

Jelmagyarázat.

- I. Vár: 1. Dunai rondella.
2. Északnyugati kapu.
3., 4. Támpillérekkel ellátott nyugati közfal.
5. Lipót-rondella 8 kazamatával.
6. Belső gátfal.
7. Belső kapu.
8. Külső gátfal, a XV. sz. végéről, kazamatákkal.
9. Külső kapu.
10. Budai- vagy Szolimán-rondella a XVI. sz.-ből.
11. Nyugati közfal.
12. Falazott várárok.
13. Várfok.
14. Pajzsgát.

- II. Vizi-város: 15. Vizi-bástya 1542-ből.
16. Vizi-torony.
17. Északnyugati kapu.
18. Itt 1595-ben egy rondella állott.
19. „Piattaforma” 1542-ből.
20. Itt 1595-ben egy félkörű rondella állott.
21. Bástya 1542-ből.
22. Nyugati kapu.
23. Rondella kazamatákkal.
24., 25., 26. Rondellák.
27. Nagy rondella a török időkből
28. Főkapu.

teljes egészében az esztergomi táborba vezesse,²⁶ hová előre küldte segédtsíztjét Ruggiero Veronici ezredest, fogadása előkészítésére.²⁷ Közben a budai pasa egy 10.000 lovashól és 6.000 gyalogosból álló s 37 ágyúval ellátott hadsereggel a szorongatott vár felmentésére sietett, de augusztus 4.-én Mansfeldtől nyílt csatára kényszerítetvén, vállalata hajótörést szenvedett, s serege megfutamított. Mansfeld most már zavartalanul fordíthatta minden erejét Esztergom megvívására, mindenekelőtt a Vizi-város el foglalását szorgalmazva. Sajnos, az előkészületi munkálatok közben súlyosan megbetegedett, minek következtében augusztus 10.-én elhagyva a tábornok, Komáromba vitette magát. Távozása, szerencsére, nem késleltette a vállalat sikerét, mely 15.-án koronázta a császári sereg fáradalmait a Vizi-város megvételeivel.²⁸ Augusztus 18.-án érkezett a táborba Mátyás főherceg, s másnap a Carlo Rossitól vezetett 400 főnyi mantovai lovasság.²⁹ A főherceg mindenekelőtt sietett betölteni a Mansfeld távoztával megürült helytartó-tábornoki melóságot, melyet Don Giovanni de' Medicire ruházott,³⁰ akinek tanácsára elhatározta, hogy mielőtt a vár megostromlásához látnának, bevárják Aldobrandini megérkezését.

A pápai generalissimus augusztus 22.-én érkezett meg hadseregével az esztergomi táborba,³¹ hol Szent Tamás hegye északi lábánál ütötte fel szállását, s még aznap este 5.000 embert helyezett el a vár déli térfoka alatt levő sáncokban, melyeket szabad választás útján Mátyás főherceg átengedett volt a pápai hadsereg számára.³² Másnap haditanácsot tar-

²⁶ Aldobrandini jelentései a Vatikáni-levt. Borgh. III., 96 f. jegyű kötet 111., 117. és 125. lapjain.

²⁷ Veroniceről az előbbi jegyzetben idézett forrásokon kívül részletesen szól az Ottob. Lat. 2510. jegyű vatikáni kódex 158—163. lapjain levő esztergomi jelentés.

²⁸ Lásd az esztergomi táborból aug. 16.-án írt két jelentést a Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 1065 (p. 589.) és Capp. 164 (p. 50.) jegyű kódexeiben.

²⁹ Urb. Lat. 1065, p. 557: levél „Dal campo di Strigonia, li 19 agosto 1595.“

³⁰ Capp. 164, p. 25: „Dal campo di Strigonia, 28 agosto“ és Urb. Lat. 1065, p. 628: „Avviso di Roma, 9 settembre.“

³¹ Vatik.-levt. Borgh. III, 96 f., 121. lapján Aldobrandini aug. 24.-i jelentése a pápai államtitkárnak.

³² A pápai hadseregnek Esztergom ostromában való részvételére e fejezet 1. jegyzetében felsorolt irodalmon kívül lásd a következő kézirat forrásokat: Aldobrandini jelentései aug. 26.-án a pápai államtitkárnak, szept. 2.-án a pápának és az államtitkárnak az id. Borgh. III, 96 f. jegyű kódex 127., 133., 135. lapjain; Mátyás főherceg szept. 2.-én írt levele a pápának a Borgh. I. 696—699. jegyű kódex 112. l.; Flaminio Delfininek a római Altieri-levéltár Arm. D. L. 10. jegyű kódexében levő Diariuma 52.-lapján olvasható emlékirat; a római Corsini-könyvtár 677. sz. kódexe: „Memoria della guerra fatta in regno d'Ungheria nel 1595“; a római Vallicelli könyvtár 26. és 35. sz. kódexeiben: „Strigoniensis urbis

tottak, melyben Don Giovanni de' Medici részletesen beszámolt az ostrom eredményeiről, előadva. többek közt, hogy bár július 5.-e óta a rendelkezésre álló 32 ágyúval nem kevesebb mint 22.000 lövedéket indított az esztergomi védművekre, mindazonáltal a vár rendkívül előnyös fekvése miatt ez időszerint teljesen védhető állapotban van, s távolról sem mutat oly réseket, melyek kecségtetővé tehetnének egy általános rohamot, miért is legközelebbi teendőül az ostrom rendszeres tűzérési és műszaki alapvetését javasolta. A pápai tábornokok azonban dicsőség- és hírvágytól égve a vár azonnali s rohammal való megostromlása mellett kardoskodta, s megnyerték e tervnek magát Mátyás főherceget is, aki ugyan megadta hozzájárulását a pápai tábornokok javaslatához. de azon feltétellel, hogy a tervezett támadásnak minden felelősségét ők vállalják. Ezek habozás nélkül fogadták el a feltételt, mire a haditanács abban állapodott meg, hogy augusztus 25.-én a pápai hadsereg általános támadásba fogva a vár ellen, egymásután öt rohamot kísérel meg: az egyes rohamokat sorshúzás útján kijelölendő tábornokaik intézik, saját ezredükből századonként válogatott 20—20 főnyi legénységből alkotott csapattal.³³

A pápai hadsereget különben már választott helye is predesztinálta, hogy az ostromban az oroszlánrészt vállalja. A vár déli térfoka, mely alatt elhelyezkedve volt, kettős gátja ellenére is Achilles-sarok maradt, s mint ilyen, az egyetlen sebezhető pont a tűzérési részéről, mely négy nehéz ágyúval, Szent Tamás hegyéről azonnal hozzálátott a roham előkészítéséhez. Augusztus 25.-e hajnalán jel adtván a rohamra, egy németekből és magyarokból álló „avarguardia”-tól előzve, elsőül Mario Farnese tábornok ezrede válogatott vitézeiből alakult csapata élén rohanta meg a várat. Az avanguardia azonban elvesztve két kapitányát és három hadnagyát, megfutamodott, mire Dell'Oglio firenzei kapitány, akire a Szent Tamás-hegy őrzése volt bízva, elhagyva ör-

expugnatio historice descripta ex litteris datis ex castris Strigoriae, mense Septembris 1595“; u. ott a 60. sz. kódexben: „Res feliciter ab exercitu christianae contra Turcas in Pannonia gestae et Strigoniae expugnatio“; a Vatikáni-könyvt. Ottob. Lat. 2510. jegyű kódexének 158—165. lapjain az esztergomi táborból aug. 24.-én, 31.-én és szept. 1.-én írt részletes tudósítások; az id. Urb. Lat. 1063. jegyű vatikáni kódex 605., 638., 639., 649. és 650. lapjain az esztergomi táborból aug. 25.-én, 30.-án és szept. 2.-án írt jelentések; végül ugyane kódex 605., 628., 642. és 648. lapjain az „Avvisi di Roma” szept. 2., 9., 15. és 16.-i számai.

³³ A haditanácsra l. az Ottob. Lat. 2510. sz. kódex 158. l.-án az esztergomi táborból augusztus 31.-én írt levelet. Innen látszik, mennyire alaptalan Gömör (id. hely 664. l.) amaz állítása, mintha „a parasztköznél elszállásolt olasz katonákat „a gonosz cselekedeteik” miatt vonták volna „gyors működésbe.”

helyét, századával Farnese segítségére sietett, de Borgau tábornoktól tüstént visszaparancsoltatott állásába. Farnese azonban, mitsem törődve az avanguardia megfutamodásával, folytatta az előrenyomulást, mire Marco Pio tábornok, akit a sorshúzás a második roham vezetésére desztinált, be sem várva a maga idejét, csapatával Farnese segítségére sietett, de a törökök az egyesült olasz csapatokat visszavetették. Dél-tájban Ascanio Sforza tábornok intézte a második rohamot, anélkül azonban, hogy sikerült volna feljutnia a várforokra: hasonlóképen visszavetett a harmadik, Ascanio della Corgna tábornoktól délután vezetett roham is. Estefelé Francesco del Monte tábornok kísérelte meg a negyedik rohamot, mely alkalommal Francanzano és Garzatore vicenzai lovagoknak sikerült feljutniok a vár külső őrződjára („cammino di zonda”); ezt látva, Del Monte ezredének hátramaradt részéből Silvio Albergotti kapitány századával szintén a vár-hegyre sietett, de féluton vissza kellett fordulnia tábornokának közben visszavert csapatával.³⁴ Az ötre tervezett, de az első kettőnek összevonása által négyre korlátozott roham kb. száz halottjába és százötven sebesültjébe került a pápai hadseregnek; a tisztek közül meghaltak: Cardano Scalco, Agostino Cerambella, Marzio Medici, Tommaso Piucci, Giacomo Mattiuzzi és Paolo Sforza helytartó tábornok adjutánsa: továbbá többé-kevésbé súlyosan megsebesültek: Mario Farnese tábornok, Flaminio Delfini ezredes, Marcantorio Fantuzzi, Ranuccio Amici, Giovanni Andrea kapitányok, Nicola Viteli és Mario Malaspina őrgrófok, Mario és Pompeo Frangipani grófok és sok más nemes lovag.³⁵

Bár a pápai hadsereg első hadműveletei sikerteleneknek bizonyultak, mindazonáltal fényes tanújelét adták hősiességszándékuknak, bizonyoságképen, hogy ez a hadsereg semiféle áldozattól sem fog visszariadni hírnevének biztosításáért. Már pusztja jelenlétével az akció tengelyévé válván, sietett levonni aug. 25.-e tanulságait, abban a meggyőződésben, hogy „hasznosabb a kapa használata, s lassú előrenyomulással elfoglalni minden talpalattnyi területet, mint roham útján hatolni be a védművekbe.”³⁶ E megfontoláshoz képest az ostrom teljesen műszaki irányba terelődvén, Aldobrandini javaslatára, Medici a tűzértséget Szent Tamás hegyén egyesítette, hogy védelme alatt a pápai hadsereg a várhegy déli

³⁴ V. ö. Ottob. Lat. 2510., p. 158—165.

³⁵ Urb. Lat. 1063, p. 658: „Lista delli morti” és „Lista delli feriti.”

³⁶ Ottob. Lat. 2510, p. 161: „... che meglio era quivi l'uso della zappa, e l'andarsi pian piano acquistando paese, che per via d'assalto penetrar nei ripari,” — írja az aug. 31.-i jelentés, mely főforrás az aug. 25.-től 31.-ig terjedő eseményekre.

lejtőjét elfoglalhassa. A rendszeres tüzelés hatása alatt már 27.-étől kezdve elnémultak a vár ütegei, úgyhogy Pompeo Floriani³⁷ mérnök irányítása mellett még aznap megindult egy futóárok készítése, melyben Della Corgna tábornok helyelkedett el csapatával. Másnap, 28.-án, Del Monte vette át tőle a parancsnokságot, egyre közelebb vezetve a futóárkot a várhoz; a törökök lobogó fáklyák és égő nyilak záporát zúdították az ostromlókra, de ezek, Paolo Baglioni tanácsára, a tűz ellen friss ökor- és lóbőrbe öltözve védekeztek. A 29.-én megsebesült Del Monte tábornokot 30.-án Marco Pio váltotta fel, mialatt a Giovanni Altoni mérnököktől készített aknák révén az ostromlóknak sikerült állásaikat egészen a vár déli térfokáig terjeszteni. Ezen közben a budai pasa újabb kísérletet tett a vár felmentésére, de még mielőtt serege harc-képessé válhatott volna, Borgau tábornok a magyar, vallon és a Flaminio Delfinitől vezetett olasz, egészében 7 ezer főnyi lovassággal, melyhez Del Monte vezetése alatt 5 ezer főnyi olasz gyalogos csatlakozott, 30.-a éjjelen meghiusította vállalatát. Ezzel szétfoszlott az ostromlótaknak a szabadulásba vetett minden reményük, viszont tehetetlenségük egyre aggasztóbbá vált a tűzéréség nagyhatású működésével szemben, mely miatt Medici a törököktől a „nagyördög“ (gran diavolo) elnevezést kapta. A szakadatlan ágyúzás következtében a külsőgát ellenállóképessége annyira csökkent, hogy Del Monte, ki az ostromló oszlop parancsnokságát újra átvette. 31.-én megvethette lábát a vár déli térfokán; erre Ascanio Fiorza, egy másik, a pápai seregből alakított rohamoszlop élén a Budai-kapu előtt álló ágyú-trónt vívta meg, melynek magaslatáról szemmel lehetett tartani a vár kettős gátja közt elterülő piacot. Mindazonáltal a védelem, mely e napon tetőfokára hágott, kétségbeesett kitartásával megakadályozta, hogy az ostromlók a gáton tört résekbe hatoljanak, de már képtelennek bizonyult a vár térfokán megtelepedett két rohamoszlop leszorítására.³⁸

A védelem órái immár meg voltak számlálva. Alkonyatkor a Budai-kapu megnyilott, s fehér zászlóval egy török jeletkezett, aki Dell'Oglio kapitány elé vezetettvén, az anatóliai basa tárgyalási szándékáról tett jelentést. A kapitány sietett tudósítani az eseményről Aldobrandinit, akinek javas-

³⁷ C. Promis: Gli ingegneri militari della Marca d'Ancona, „Miscellanea di Storia Italiana“, v. VI (Torino 1865), p. 296, hol közölve van sírfelirata, mely megemlékezik esztergomi szerepléséről; a részletekre lásd az idézett Ottoboni-kódexben olvasható aug. 31.-i jelentést.

³⁸ Elbeszélésünkben az idézett Ottoboni-kódex 158—165. lapjain levő aug. 31.-i jelentést s az Urb. Lat. 1065 kódex 642—44 lapjain levő „Avviso“ szept. 13.-i számának előadását követtük, e fejezet 1. és 32. jegyzetében felsorolt irodalom szemmel tartásával.

latára Mátyás főherceg beleegyezését adta a töröknek a másnap megindítandó tárgyalásokhoz. Szeptember 1.-én a császári hadsereg részéről Mátyás főherceg helytartótábornoka Don Giovanni de Medici, továbbá Pálfi tábornok, a pápai hadsereg részéről a fő-kommisszárius Doria prelátus és Aldobrandini helytartótábornoka Paolo Sforza, továbbá Ascanio Sforza tábornok küldetett a tárgyalásokra, akiket a Budai-kapuban öt török méltóság fogadott s vezetett a vár alsó piacára. hol Pálfi, a főhercegtől vett utasítás értelmében, a küldöttség részéről megkezdte a tárgyalást anatóliai basával. Nagy volt azonban a meglepetés, mikor a basa a vár remélt feladása helyett a nők és gyermekek szabad elvonulását kérte, melyért cserébe a keresztény foglyok szabadonbocsátását ajánlotta fel. A küldöttségnek csak a vár átvételére volt felhatalmazása, de erről a basa hallani sem akart: viszont a küldöttség sem akarván üres kézzel visszatérni, sem pedig a basa feláldozni ártatlan asszonyok és gyermekek életét, hat órai tárgyalás után végre megállapították a vár feladása a török őrség és lakosság szabad elvonulásának feltétele alatt. Az izgalmas tárgyalás csaknem az egész napot igénybe vette, melynek hátralevő részében a törökök megtették minden előkészületet a várnak másnap esedékes elhagyására.³⁹ Szeptember 2.-án kora reggel Dell'Oglio kapitány a vár aknáinak megvizsgálására küldetett, aztán a törökök kivonultak a várból, melynek kulcsait az anatóliai basa a pápai kommisszárius, Doria prelátus kezeibe helyezte. E ténykedésével Esztergom hős védője mintegy elismerését fejezte ki, hogy a vár megvétele a pápai hadseregnek tulajdonítja, mely augusztus 22.-étől kizárólagosan intézte az ostrom hadműveleteit.

A vár megvívása alkalmából néhány ábrázolás készült, melyek közül az egyik Aldobrandini részvételét is feltünteti. A Vatikáni-könyvtár⁴⁰ őrzi a nagyméretű rézmetszetet (5. ábra), melynek felírása: „La vera descrizione della antiqua città di Strigonia resa a Christiani il dì primo di settembre 1595“; a kép alsó felében látható a Duna balpartján a város felmentésére siető pápai hadsereg élén „l'Ecc. mo Signor Gio. Francesco Aldobrandino.“

Mialatt Esztergomban e dolgok történtek, Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki júniusban Carlo Rossi vezetés alatt egy négyszáz főnyi lovascsapatot küldött a pápai hadsereg támogatására, maga is részt óhajtván venni a vál-

³⁹ Ottob. Lat. 2510. sz. kódex 164. levelén olvasható szept. 1.-i jelentés, továbbá Urb. Lat. 1065 fol. 649, szept. 2.-i dátum alatt: „Patto di dedizione di Strigonia.“

⁴⁰ Barb. Stampa V. III, 164 jelzetű metszetgyűjteménykötethen.

latban, augusztus 1.-én utra kelt ezeröttszáz főnyi kísérettel, köztük családja hat más tagjával, azaz Fulvio herceggel, Federico örgróffal, Hippolito, Alessandro, Guido és Claudio grófokkal, továbbá a híres hadimérnök Germanico Savorguano és Prospero del Carretto örgrófokkal, Giulio és Uberto Strozza, Cristiforo Castiglione, Enrico Sangiorgio, Gianbattista Guerrieri, Marsilio Gambará, Galeazzo Canossa, Giulio Caffini, Antonio Biandrati és Guidobono Guidoboni grófokkal, meg Francesco Gorno főkapitány száz karabélyossal. Hosszú kéjutazás után, Innsbruck, Linz, Prága és Bécs érintésével szeptember 5.-án érkezett Esztergomba, hol ünnepélyes fogadtatásban részesült Mátyás főherceg és Aldobrandini részéről. A város visszafoglalásának friss eseménye nagyszerű üriüggyil szolgált a mulatságkedvelő fejedelemnek egy zajos bankett rendezésére, melyen magával hozott udvari zenekarával előadatta Claudio Monteverdinek a „Vespro“ című halhatatlan operáját. De a hadidicsőségből is ki akarta venni részét, s csatlakozott Aldobrandini seregéhez, melynek Mátyás főherceg Visegrád megvívását tűzte ki legközelebbi céljául.⁴¹

A pilisi rengeteg egy elhagyatott sziklacsúcsán 1251 körül vetette meg alapját IV. Béla király a visegrádi felső várnak, s a hegy lábánál az alsó várnak, mely, mint kiterjedt pókháló, szétnyújtotta szálait erős védőfalak alakjában egyfelől a hegygerincen a fellegyárig, másfelől le egészen a Dunáig, hol a vízparton, keresztben az útra erős kaputorony épült.⁴² Visegrád, melynek erődítményeit Róbert Károly és Mátyás király is tökéletesítette, 1544-ben a törökök kezébe került, kik erősen tartották, mint Buda elővédjét Bécs felé. A közel 700 főnyi török őrségtől 14 ágyúval védelmezett Visegrád alá szeptember 16.-án érkezett Aldobrandini 7.000 olaszból álló hadsereggel, melyet a Medicitől vezetett császári tüzérség támogatott.⁴³ A törökök már 15.-én elhagyták az alsó-várat, mellyel átellenben a várhegy lábánál ütötte fel táborát Aldobrandini, míg Medici a várhegytől délre emelkedő magaslatra állította ütegeit a felső-vár ellen.

⁴¹ Mantovai áll. lev. ASG. jegyű köteg, 388. sz. alatt *F. Cardì*: Relazione del prima viaggio che fece il Ser.mo S. Duca di Mantova alla guerra d'Ungheria l'anno 1595.

⁴² V. ö. *Varjú Elemér*: Magyar Várak (Budapest 1955), 198—205. l.; *Maggiorotti*, id. mű, 278—80. l.

⁴³ Visegrád elfoglalására e fejezet 1. jegyzetében felsorolt irodalom kívül lásd még: *Francesco Maria Casciano*, Avviso della presa di Vicegrado fatta dall'Ecc.mo S. Gio Francesco Aldobrandino alli 21 Settembre 1595, Roma 1595.; *Gothardus Arthus*, Historia chronologica Paunoniae (Francofurti 1608) 97—98. l.-án „Vicegradi in Ungaria expugnatione per D. Aldobrandinum, anno 1595.“

Az ostrom előestéjén, 17.-én, a mantovai fejedelem, akire a tüzéség által előkészítendő roham vezénylése bízott, jó- és balsorsra egyaránt felkészülve, még egyszer eljátszatta, a tábor általános elképedésére, Monteverdi híres operáját, melynek utolsó akkordjaiba beleszóltak Medici ágyúi, mint a törököktől rettegett „nagy ördög“ félelmetes koncertje. Három nap és három éjjel szakadatlanul működött a tüzéség, mely valósággal rommá lőtte az öreg várat. Az olaszok már 20.-án este a vár fokára hágtak és sikerült befészkelniök magokat a falakon tört résekbe. Rohamra azonban nem került a sor, mert a törökök látván elkerülhetetlen veszítüket, hajlandóknak nyilatkoztak, hogy a várat átengedik a „mantovai basának“, ha ez szabad elvonulásukat biztosítja. Másnap, 21.-én Vincenzo Gonzaga átvette az elvonuló törököktől a vár kulcsait s udvari zenekarától kísérve birtokába vette Mátyás király egykori „földi paradicsomát.“⁴⁴

Visegrád elfoglalása után Vác megvívását tűzte ki feladatául a császári sereg, melyre ugyancsak a mantovai fejedelem vállalkozott, de midőn a pápai hadakból választott 2,500 főnyi lovassággal és 1,000 főnyi gyalogsággal a város elé érkezett, azt már a törökök elhagyva és felégetve találta, s így minden ellenállás nélkül vonulhatott falai közé, szeptember 25.-án.⁴⁵ Visegrád és Vác elfoglalásának sikerétől vérszemet kapva, Gonzaga Buda megvívására Aldobrandini-től 6,000 gyalogost és 1,000 lovas csikart ki, de vállalata Szent Gellért hegye alatt szept. 30.-án csúfos vereséggel végződött, melyben úgyszólván az egész sereg, s többek közt Federico di Sangiorgio tábornok is, halálát lelte.⁴⁶

E vereség szűgyenyével vonult Párkányra⁴⁷ Aldobrandini kinek serege maradványait még a ragály is megtizedelte, annyira, hogy a november 14.-én Bécsben tartott szemlén mindösze három tábornok és 2.840 főnyi legénység számlálattot, jelenül Francesco Dell Monte 1460, Mario Farnese 740 és Ascanio Della Corgna 640 fővel.⁴⁸

⁴⁴ I. Aldobrandini eredeti jelentéseit szept. 21.-ről a pápának és a bíboros államtitkárnak a Vatik.-levt. Borghese III, 67 c. kötet 94. l. és 96. f. kötet 153—55. lapjain; a Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1063. jegyű kódexe 727. és 729. lapjain az „Avvisi di Roma“ szept. 25.-i és okt. 4.-i számai Aldobrandini, Mario Farnese és Federico di Sangiorgio jelentései alapján részletes tudósításokkal szolgálnak a vár megvételéről. Újabb részletek ú. ott a 727., 751., 767., 769. lapokon az Avvisi szept. 25.-i, 30.-iki vkt. 7.-i és 14.-i számaiban. Gonzaga szerepléséről l. Cardí id. relációját.

⁴⁵ Urb. Lat. 1063. jegyű kódex 741. és 769. lapjain: „Dal campo imperiale sotto Cuccare li 26 settembre 1595“ és ú. ott 769. l.-on „Avvisi di Roma“ szept. 30.

⁴⁶ Ú. ott, 766. l. „Avviso di Roma“ okt. 14.-i száma.

⁴⁷ Lásd a 45. sz.-ú jegyzetben idézett levelet, mely részletes tudósítással szolgál a szept. 2.-ától 26.-ig történt eseményekről.

⁴⁸ Urb. Lat. 1065., 921. l.-on: „Avvisi di Roma“ dec. 2.-i száma.

Az Aldobrandinitól támogatott 1595-iki hadjáratnak azonban mégis megvolt a maga eredménye, mert Esztergom és Visegrád és Vác elfoglalásával szabaddá vált a Duna folyása, s megnyílt az út Győr és Buda visszafoglalására. Rudolf császár hangzatos köszönetekkel árasztotta el a megbetegedett Aldobrandinit,⁴⁹ kikérte véleményét a jövőévi hadjáratra,⁵⁰ de titokban örült távozásának, vérmes reményeket fűzve a következő évre tervezett hadjáratához.

Dr. Florio Banfi.

⁴⁹ Lásd Rudolf császár levelét Aldobrandininhoz a Vatik.-levt. Borghese III., 96 f. kötet 155. l.

⁵⁰ Nevében a Marco Pio tábornoktól adott véleményezést lásd a Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 856. jegyű kódexe 383—407. lapjain: „Discorso dell'Ill. mo S. Marco Pio de Savoia a S. M. C. del modo di far la guerra in Ungheria l'anno 1596.“